

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

POLİTİK İKTİSADIN GELİŞİMİNDE İSKOÇ AYDINLANMASININ ETKİSİ*

Sema YILMAZ GENÇ

Doç. Dr.

Kocaeli Üniversitesi, Ali Rıza Veziroğlu Meslek Yüksekokulu

E-mail: semayilmazgenc@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-3138-1622

Kadir GÖÇERİ¹

Doktora Öğrencisi

Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

E-mail: kadirgoceri92@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-1183-9074

Özet

İktisadın bir bilim dalı olarak ortaya çıktığı tarihten günümüze dek politik iktisada katkı sağlayan çok sayıda düşünür olmuştur. Bu itibarla, iktisat disiplininin temellerini oluşturan Adam Smith ve onunla aynı dönem yaşayan düşünürlerin katkıları büyük bir önem arz etmektedir. Bu bağlamda, 18.yüzyılda İskoçya’da başlayan ve yaklaşık yüz yılı kapsayan, entelektüel ve bilimsel gelişmelerin yaşandığı İskoç aydınlanması özellikle incelenmesi gereken bir

* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

Bu makale, 26-29 Ocak 2017 tarihlerinde Barcelona’da gerçekleştirilen 6th AGP International Humanities and Social Sciences konferansında sunulan “The Effect of Scottish Enlightenment on Development of Political Economy” adlı bildirinin revize edilmiş biçimidir.

¹ **Sorumlu yazar:** kadirgoceri92@gmail.com

Atıf (APA): Yılmaz Genç, S. & Göçeri, K., (2020), Politik İktisadın Gelişiminde İskoç Aydınlanmasının Etkisi, Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, 12 (2): 132-146

Lisans: Bu makalenin kullanım izni Creative Commons Attribution-NoCommercial-NoDerivs 3.0 Unported (CC BY-NC-ND3.0) lisansı aracılığıyla bedelsiz sunulmaktadır.

dönemdir. Bu çerçevede çalışmanın amacı, İskoç aydınlanmasının politik iktisadın gelişmesindeki rolünü incelemektir. Ayrıca çalışmada, bu aydınlanma hareketinin öne çıkan düşünürlerinin politik iktisat disiplinine katkısına değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *İskoç Aydınlanması, Adam Smith, Politik İktisat.*

Alan Tanımı: *İktisadi Düşünce Tarihi*

THE EFFECT OF SCOTTISH ENLIGHTENMENT ON DEVELOPMENT OF POLITICAL ECONOMY

Abstract

From emergence of economics as a science to present, there have been many thinkers who contributed to political economy. In this respect, contributions of Adam Smith, who created the basis of economics discipline and thinkers who lived in the same period with him, have great importance. In this context, the Scottish Enlightenment, which started in the 18th century in Scotland and continued for nearly a hundred years, where intellectual and scientific developments took place, needs to be examined. In this context, the aim of this study is to investigate the role of Scottish Enlightenment on development of political economy. In addition to this, the contribution of prominent thinkers of this enlightenment movement to political economy discipline are mentioned in this study.

Key Words: *Scottish Enlightenment, Adam Smith, Political Economy.*

JEL Code: *B10 (History of Economic Thought)*

1.GİRİŞ

Politik iktisat, ulus çapında farklı entelektüel gelişmelerin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Bunlar tarihsel süreç içerisinde politik iktisat disiplininin modern biçimine ulaşmasına ciddi katkılar sağlar (Dow A. , Dow S., Hutton, ve Keaney, 1998: 46). Bu itibarla İskoç aydınlanması dönemi, politik iktisadın gelişimi açısından önem arz eder. İskoç aydınlanması döneminin en belirgin özelliği, İskoçya’da yaşanan politik ve sosyal meselelerin iktisat bilimi açısından büyük gelişmeler doğurmasına imkân tanınmasıdır.

18. yüzyılın önemli bir entelektüel hareketi olan İskoç aydınlanması; iktisadî, bilimsel ve düşünsel olarak etkilerini dünyanın diğer ülkelerinde de gösterir. İskoç aydınlanmasının ortaya çıkmasında pek çok etken önemli rol oynar. 1707 yılındaki Birlik Antlaşması kapsamında İngiltere ile birleşen İskoçya, bu gelişmeyle birlikte İngiltere’nin kendisine avantaj sağlayacağı birtakım

faydalardan mahrum kalır ve bu anlamda beklediği olumlu gelişmeleri alamaz. Bu nedenle dönemin İskoç düşünürleri arasında politik iktisat alanında tartışmalar canlanır ve bu tartışmalar politik iktisadın gelişimine katkı sağlar. Bunun yanı sıra, İskoçya'nın coğrafi konumu gereği görece geri kalmışlığı ve Britanya'nın kuzeyi ve güneyi arasındaki keskin gelişmişlik düzeyi farkı, İskoç aydınlanması olarak adlandırılan dönemin tartıştığı temel sorunları şekillendirir. İktisat biliminin kurucusu olarak görülen Adam Smith ve onun etkilendiği David Hume, Francis Hutcheson gibi dönemin diğer düşünürleri bu dönemde politik iktisat disiplininin gelişmesine ivme kazandıran dikkate değer fikirler ortaya koyar.

İskoç aydınlanması döneminde bireycilik, iktisadî özgürlük ve otomatik denge mekanizması ön plana çıkar. Bu itibarla Smith ve onun İskoç çağdaşları; doğal düzenin erdemlerine, bireysel çıkarın toplumsal faydalarına ve iktisadî özgürlüğün önemine vurgu yapar. Literatürde 'İskoç Okulu' olarak da anılan bu düşünsel geleneğin temsilcileri, esas olarak, liberal bir siyasi ve iktisadî düzen ortaya koymayı amaçlar. Buna göre devletin iktisadî görevleri sınırlı olmalıdır. Ayrıca devlet, bireylerin özel mülkiyet hakkını güvence altına almalı ve piyasaları serbest bırakmalıdır. Bu çerçevede, İskoç düşünürlere göre piyasa ekonomisi doğası gereği istikrarlı olmaktadır. Ulusların zenginliğini ve refahını arttırmak için bireylerin iktisadî özgürlüğü hayati bir rol oynamaktadır.

Bu çalışmada, politik iktisat disiplininin tarihsel gelişimi ve bu tarihsel süreç içinde İskoç aydınlanma döneminin rolüne değinilmiştir. Bu doğrultuda çalışmada, İskoç aydınlanması döneminde öne çıkan politik iktisada ilişkin tartışmalar ve bu kapsamda dönemin düşünürleri tarafından ortaya konulan fikirler okuyucularla paylaşılacaktır.

2.POLİTİK İKTİSADIN GELİŞİMİ VE BATI AYDINLANMASI

Politik iktisadın gelişimi açısından Batı aydınlanmasının rolü büyüktür. Batı aydınlanma çağı, 18. yüzyılda başlayan ve düşünsel ve/veya bilimsel alanda gelişmelerin yaşandığı bir süreci ifade eder. Genel olarak kabul gören görüşe göre Batı aydınlanma felsefesinin temelleri, etkilerini on yedinci yüzyılda da devam ettiren Rönesans dönemine dayanır. Rönesans ile fikirler, dönemin dini otoritelerinin hâkimiyetinden sıyrılır, din merkezli bir devlet yaklaşımı giderek terk edilmeye başlanır. Aynı zamanda Rönesans ile birlikte bilgi ve yaşam hakkındaki fikirlerin daha çok akıl ve deneyime kaydığı görülür. Aydınlanma çağı, sosyo-ekonomik açıdan pek çok dönüşümle sonuçlanan Sanayi Devriminin filizlenmesinde başat etken olur.

“Akıl Çağı” olarak da nitelendirilen Batı aydınlanması, dört farklı ülkede gelişim gösterir: Fransız aydınlanması, İskoç aydınlanması, İngiliz aydınlanması ve Alman aydınlanması. Batı aydınlanma çağı ilk olarak dönemin en fazla sömürgeye sahip olan ülkesi konumunda yer alan İngiltere’de ortaya çıkar. Ayrıca İngiltere, batı aydınlanma çağında iktisadî ve kültürel anlamda en gelişmiş ülke olarak ön plâna çıkar. Aydınlanma felsefesinin izleri İngiltere’nin ardından Fransa’da görülür.

Toplumsal değişimi ve tarihsel dönüşümü anlamayı merkezine alan (Dağ, 2016: 949) politik iktisat disiplini, İskoç aydınlanması döneminin düşünürlerini çağırır. Nitekim literatürde politik iktisat disiplinin genellikle *İskoç Üçgeni* (*Scottish Triangle*) olarak nitelendirilen Adam Smith, James Steuart ve David Hume gibi düşünürler tarafından sistematize edildiği ifade edilir (Omori, 2003: 103). İskoç üçlüsünün yanı sıra Francis Hutcheson, Adam Ferguson gibi düşünürler de 18. yüzyıl İskoçya’sında politik iktisat disiplinin gelişiminin ivme kazanmasında anılmaya değer katkılar sağlar. Özellikle sanayileşmenin etkisiyle iktisadî ve toplumsal alanda sonuçlanan radikal dönüşümler, bu dönemin düşünürleri tarafından politik iktisat konusunda dikkate değer fikirler ortaya konulmasını beraberinde getirir. Ayrıca gerek İskoç aydınlanması gerekse Batı aydınlanması sürecinde, dönemin sosyo-politik gelişmelerinin ahlâki boyutları da tartışılır.

Aydınlanma döneminde bireycilik, akılcılık, özgürlük ve doğal düzen gibi fikirlerin olgunlaşması ve genel olarak kabul görülmesi, bireysel özgürlüğün esas alındığı bir iktisadî ve sosyal yaşama işaret eder. Ayrıca insanın davranışlarının özünde duygu ve çıkar olduğu biçimindeki yaklaşım, insanın kendi çıkarını maksimize etmeye çalışan bir varlık olduğunu tarif eden *homoeconomicus* kavramının doğuşunun ilk işareti olur.

Bu dönemin düşünürleri, evreni kendi kendine işleyen (otomatik) bir mekanizma olarak nitelendirir. Onlara göre evrendeki bu doğal düzen, bir bütün olarak, sosyal yapıya da yansıtılabilir. İktisattaki bu doğal düzen mekanizması, politik dünyada bireylerin bir toplum sözleşmesi çerçevesinde birbiriyle uyumlu bir biçimde yaşaması gösterilerek desteklenir. Bu anlamda özellikle liberal iktisatçılar, ekonominin tıpkı evrende olduğu gibi doğal bir düzene sahip olduğuna inanır (Küçükkalay, 2010: 195-196).

Aydınlanma döneminin etkileri ile birlikte Avrupa’nın yapısı sosyo-politik ve kültürel anlamda zenginleşmeye başlar. Kıta Avrupası bu felsefi devrimle birlikte uygar olarak tanımlanmaya başlanır. Uygarlığın kıstası olan insan merkezîyetçilik, demokrasi, laiklik, eşitlik, insan hakları, rasyonellik ve bireysel özgürlük gibi

değerlerin aydınlanma dönemiyle birlikte daha da geliştiği görülür (Tekin, 2009: 155).

3.İSKOÇ AYDINLANMASINDA ETİK ANLAYIŞ VE İKTİSADÎ DÜŞÜNCE

İskoç aydınlanması döneminde gelişim gösteren alanlar öncelikli olarak ahlâk felsefesi olmak üzere tarih ve iktisat disiplinleri olur. Bu dönemde, İskoçya'nın siyasi ve iktisadî yapısı nedeniyle karşılaştığı sorunlar ve sanayileşmenin bir sonucu olarak İskoç düşünürlerinin fikirleri genellikle ahlâk, politika ve iktisat üzerine inşa edilir. Ahlâkî değerler açısından İskoç düşünürlerin bu dönemde tartıştığı esas sorun iktisadî gelişmelerin bir sonucu olarak piyasa egoizmi anlayışının toplumsal birliktelik ve/veya geleneksel değerler ile uyumlu olup olmayacağı olur. Onlara göre bireysel çıkar ile toplumsal çıkar arasında bir ayırım yapmak doğru değildir. Onlara göre ahlâkî değerler, sosyal yapılar ve insan doğasının bir karışımı olarak ortaya çıkar. Buna ilaveten İskoç aydınlanmasının etik anlayışında yalnızca bireysel çıkar değil; yardımseverlik, şefkat ve toplumsal çıkar gibi değerler de ön plânda yer alır (Başdemir, 2005: 28-29).

İskoçya'da yaşanan bu felsefî devrim, 18. yüzyıl Avrupa'sında yaşanan geniş bir entelektüel hareketin önemli bir parçası olur. Bu bağlamda, İskoç aydınlanmasının Francis Hutcheson'ın etik tartışmaları ile başladığı kabul edilir. Bu entelektüel çevre tarafından ortaya konulan dikkate değer bir katkı da Adam Smith'in meşhur eseri *Ulusların Zenginliğinin Doğası ve Nedenleri Üzerine Bir İnceleme* olur. Smith bu eseriyle iktisadî büyüme ve gelişimin kendisinden sonra bile geniş bir entelektüel kitle tarafından tartışılmasına olanak sağlar. Bu dönemin diğer düşünürleri James Steuart, David Hume, James Anderson ve Adam Ferguson ise tıpkı Smith gibi iktisadî büyüme ve gelişim sorunlarıyla ilintili tartışmalara eşlik eder (Dow ve Dow, 2015: 7).

Bu dönemin düşünürlerine göre eşitsizlik, piyasaların doğasında vardır. Rekabetçi işlevi nedeniyle eşitsizlik, toplumsal ve iktisadî yaşam açısından olumsuz bir etki yaratmaz. Eşitsizlik açısından esas tehlike devlet düzenlemeleri ve meslek örgütleri gibi faktörlerdir. Nitekim politik iktisadın öncüsü olarak görülen Smith (1776) "Ulusların Zenginliği" adlı eserinde bu tehlikelere işaret eder.

İskoç düşünürler, Smith'in "ticaret dönemi" olarak tanımladığı kapitalist çağda insanlığın her konumunu düşüncede kavramak ve bunu bir bütün olarak sistematik biçimde sunmak ister (Göçmen ve Kaya, 2013: 87). Bu itibarla hemen hemen toplumsal bütün ilişkilerde geçerli olduğuna inandıkları doğal düzen mekanizması fikri temel argümanları olur. Otomatik denge mekanizmasını iktisadî ve sosyal olarak açıklayan bu yaklaşım, İskoç düşünürlerin dengeyi ön plâna koymaları;

politik ve iktisadî açıdan yaşamsal işleyişin genel hatlarını göstermeleri nedeniyle önem arz eder (Duman, 2006: 149).

4.İSKOÇ AYDINLANMASININ DÜŞÜNÜRLERİ

Kronolojik açıdan İskoç aydınlanmasının ilk düşünürlerinden biri olan Francis Hutcheson, aynı zamanda bu aydınlanma akımının öncü düşünürü olarak kabul edilir. Hutcheson'ın ahlâk duygusu teorisi, piyasa egoizmi anlayışının sosyal ve kültürel duygudaşlığı zayıflattığına işaret etmekle birlikte, bunun çözümünü açıklar. Hutcheson'ın bu etik anlayışı, dönemin pek çok düşünürü tarafından benimsenir. İskoç aydınlanmasının bir diğer önemli düşünürü olan David Hume ise nispeten iktisadî meseleler üzerine fikirler ortaya koyar. Bu bağlamda Hume'un merkantilist dış ticaret yaklaşımına yönelik eleştirisi önem arz eder. Hume için dış ticarete liberalizasyon önemli ve gereklidir. Hume'un görüşlerinden etkilenen Adam Smith ise iş bölümü ve uzmanlaşma gibi kavramları literatüre kazandırır ve politik iktisadın gelişimine katkı sağlar. Smith'e göre iş bölümü ve uzmanlaşma sayesinde kaynak israfı azalır ve etkinlik sağlanır. Doğaldır ki, bunun sonucunda ulusal gelir ve refah olumlu yönde etkilenir.

4.1.Francis Hutcheson ve Ahlâk Duyusu Teorisi

İskoç aydınlanma felsefesinin mimarı olarak görülen Francis Hutcheson'ın önemli bir katkısı ahlâk duygusu teorisidir. Hutcheson'ın ahlâk duygusu teorisi, özellikle Smith ve Hume olmak üzere onun İskoç çağdaşlarına esin kaynağı olur. 18. yüzyıl klasik liberal yaklaşımın temel argümanlarından biri olan "*laissez faire, laissez passer*" anlayışı ve egoizmin sosyal adalet ve duygudaşlığı zedelediğini savunan Hutcheson, bunun çözümünü ahlâk duygusu teorisinde açıklar. Buna göre ahlak duygusu, gereken önemi verilmesi halinde, başta iktisadî olmak üzere, tüm toplumsal ilişkileri düzenleme becerisine ve yetkinliğine sahiptir. Bu açıdan ciddi ölçüde pratiğe odaklanarak öne sürülen ahlâk duygusu teorisi, politik ve iktisat gibi alanlarda toplumsal ilişkileri uygun bir biçimde şekillendirmeye yöneliktir. Ahlâk duygusu teorisi, liberal felsefeye sıkıca bağlı olmakla birlikte, toplumsallaşmayı ve sosyal duygudaşlığı benimsemesi nedeniyle kapitalist düzene ve liberal felsefeye yönelik eleştirilerde günümüzde halen etkilerini göstermektedir (Bakır, 2016: 148-151-152)

Bireysel çıkar ve toplumsal çıkarın birbiriyle ayrılmaz bir bütün olduğunu öne süren düşünürlerden biri de Hutcheson olur. Bununla birlikte Hutcheson'a göre fayda ile iyilik, toplumsal çıkar için bir temeldir. Çünkü ona göre, insanlar bireysel ahlâkı gereği başkalarına yardım yapma eğilimindedir. İnsanlar

arasındaki yardımseverlik duygusunun artması toplumsal mutluluğu arttıracaktır. Bu bağlamda Hutcheson'a göre insan, başkalarına iyilik yaparak aslında kendi faydasını maksimize etmiş olacaktır (Kazgan, 2006: 54).

4.2. David Hume ve Madeni Para Akım Mekanizması

Empirizm akımının en büyük temsilcilerinden olan David Hume'un iktisat hakkındaki en belirgin görüşlerinin *Ahlak, Siyaset ve Yazın Denemeleri (Essays Moral, Political and Literary)* adlı eserinde yer alır. Adam Smith'in hem çağdaşı hem de meslektaşı olmakla birlikte Hume, onun *Milletlerin Zenginliği* adlı eserini ölmeden önce okuma şansı bulur. Kimi araştırmacılara göre David Hume, Smith'in iktisada ilişkin yaklaşımlarında etkili bir isimdir (McGee, 1989: 184).

Hume, *Politik Söylevler (Political Discourses)* adlı kitabında iktisadî üstünlük kazanan sınıfın politik gücü de elde ettiğini kabul eder ve tüccarların iktisadî sistemde en faydalı sınıf olduğunu öne sürer. Ona göre tüccar sınıf, tasarrufları aracılığıyla sermaye birikimini hızlandırır ve faizlerin düşmesini sağlar. Böylece ekonomide rekabet ile verimlilik artışı gerçekleşir ve bunun doğal bir sonucu olarak toplumsal refah düzeyi yükselir (Kazgan, 2006: 53).

Geleneksel ve hatta modern iktisat teorilerinde bile geniş yer tutan paranın miktar teorisine yönelik ilk ciddi katkının David Hume tarafından yapıldığı kabul edilir. Hume'un paranın miktar teorisi, esas olarak, fiyatlar genel düzeyi ile para miktarı arasındaki kuramsal ilişkiyi izah eder. Buna göre fiyat yükselişleri, değerli maden stokundaki artışın doğal bir sonucu olarak ortaya çıkar. Ayrıca fiyatlardaki yükselişler hemen gerçekleşmez, belirli bir zaman gecikmesiyle ortaya çıkar. Bu çerçevede, fiyat artışı ile para miktarı artışı arasındaki ilişki doğru yönlü olur. David Hume'un iktisadî teoriye yönelik en dikkat çekici katkılarından biri olan *madeni para akım mekanizmasına (specie-flow mechanism)* göre ülkeye yönelik madeni para akışı, yurt içi fiyatları yükseltmekte ve ticaret hadlerini etkiler. Nihai kertede söz konusu ülkede ihracatta azalış ve ithalatta artış gerçekleşir ve dış ticaret fazlası azalarak ortadan kalkar. Bu sayede otomatik olarak (kendiliğinden) denge sağlanır (Schabas ve Wennerlind, 2011: 218; Akbay, 2009: 4). Özellikle belirtmek gerekir ki, David Hume'un madeni para akım mekanizması, esas olarak, merkantilistlerin zenginliğin kaynağı olarak değerli madenleri ve dış ticaret fazlasını göstermesine yönelik bir eleştiri mahiyetindedir.

Klasik liberal iktisadın dış ticarete ilişkin ilk açıklaması Hume tarafından gerçekleştirilir. Daha önce belirtildiği gibi merkantilizmin dış ticarete ilişkin görüşlerini keskin bir dille eleştiren Hume, tıpkı diğer liberal filozoflar gibi müdahalenin olmadığı, serbest bir dış ticaretin faydalarını ön plana çıkarır ve onu

destekler. Ona göre merkantilistlerin uluslararası ticareti sıfır toplamlı bir oyun tanımlaması doğru bir yaklaşım değildir. Bir başka ifadeyle, iki ülkeli bir model çerçevesinde uluslararası ticaret yalnızca tek tarafın kazanç sağlayacağı bir olgu olarak düşünülemez. Uluslararası ticaret sayesinde taraflar karşılıklı fayda sağlar ve iktisadî gelişimlerini ivmelendirir. Bu nedenle uluslararası ticarete yönelik devlet müdahalesi yanlıştır; serbest uluslararası ticaret, faydaların her iki tarafa da dağıtımını sağlar. Buna ilave olarak Hume'a göre ihracat, ülke ekonomilerinde sanayi faaliyetlerinin canlanmasına ve etkinliğinin artmasına imkân tanır.

Özellikle otomatik denge konusunda Hume ve onun İskoç çağdaşları arasında yapılan tartışmalar, serbest ticaret-müdahaleci anlayış çerçevesinde günümüze dek ulaşan iktisadî konular için anılmaya değer bir kaynak niteliğindedir (Akbay, 2009: 6).

4.3. Adam Ferguson'un Sosyo-Politik Yaklaşımı ve Yabancılaşma

Tıpkı İskoç aydınlanması döneminin diğer düşünürleri gibi Adam Ferguson, ticaret toplumuna geçişin ve sanayileşmeye doğru ilerleyen bir sosyal ve iktisadî yapının tanığı olur. Ahlâk felsefesi alanına da önemli katkılar sağlayan Ferguson, çalışmalarında genellikle iktisat ve siyaseti birlikte ele alır. Politik iktisadı ise ahlâk felsefesiyle yakından ilişkilendirerek değerlendirir. Onun vergi politikasına ilişkin fikirleri, Adam Smith'in ortaya koyduğu ve literatürde *Vergileme İlkeleri (Principles of Taxation)* olarak anılan yaklaşımı dikkate değer ölçüde etkiler (Savaş, 2000: 265).

Yaşadığı dönemde sıkça tartışılan iş bölümü ve uzmanlaşma konusuna Ferguson, farklı bir perspektiften bakar. Bu bağlamda Ferguson, iş bölümü yaklaşımını hem iktisadî sonuçları hem de sosyo-politik sonuçları itibarıyla değerlendirir. Buna göre iş bölümü sayesinde iktisadî faaliyetler neticesinde elde edilen çıktı, hem niceliksel hem de niteliksel anlamda gelişim göstererek; maliyet düşürücü, kârlılık oranlarını arttırıcı ve tüketicinin ihtiyaçlarını daha tatmin edici bir boyuta ulaştıran bir etki yaratır. Buna karşın iş bölümünün birtakım olumsuz yansımaları da söz konusu olur. Bunlardan en önemlisi iş bölümünün toplumsal sistemde kamu ruhunu yozlaştırıcı izler bırakmasıdır. Bu itibarla Ferguson, iş bölümü ile yabancılaşma arasında ciddi bir bağın olduğuna işaret eder. On dokuzuncu yüzyılın önemli filozoflarından Karl Marx'ın *yabancılaşma teorisi (alienation theory)* ile Adam Ferguson'un bu fikirlerinden etkilendiği görülür (Göneç, 2001: 18).

4.4. Adam Smith'in Doğal Düzen ve Evrensel Uyum Yaklaşımı

Politik iktisadın öncüsü ve İskoç Aydınlanması döneminin önemli düşünürlerinden biri olan Adam Smith esas olarak bir ahlâk profesörüdür. Bir başka İskoç düşünür Francis Hutcheson'un öğrencisi olan Smith'in politik iktisada ilişkin görüşlerinde David Hume'dan etkilendiği ifade edilir. Smith'in 1776 yılında yayınladığı *Milletlerin Zenginliği (The Wealth of Nations)* adlı kitabı iktisat bilimini bir model çerçevesinde inceleyen ilk eser olarak kabul edilir. Bu nedenle Smith bilimsel iktisadın kurucusu olarak gösterilir. Adam Smith'in yaklaşımları, öz olarak, İskoç aydınlanması düşünürlerinin politik iktisat bağlamında tartıştığı konulara ve çözüm aradığı sorunlara ışık tutar niteliktedir (Kaymak, 2010: 297).

Adam Smith'in yaşadığı dönemde iktisat bilimi, genellikle politik iktisat olarak isimlendirilir. Smith'in yaşadığı bu dönemde açıklamaya ve/veya çözmeye çalıştığı asıl politik ve iktisadî problem, devlet ile birey arasındaki gerçek bağlantıdır (Ekulund ve Hebert, 2014: 110-111).

Her şeyden önce Smith'in görüşlerinde yaşadığı dönemin siyasi ve iktisadî koşulları ciddi ölçüde etkili olur. Söz konusu dönemde İngiltere'de tarımsal devrim tamamlanır ve sanayi devrimi yeni yeni filizlenmeye başlar. Bu dönemde Smith, toprak sahiplerine ve emeğe olumlu bir yaklaşım gösterirken, tüccar sınıfına ise şüpheli bir yaklaşım gösterir (Hamitoğulları, 1982: 111).

İskoç Aydınlanması döneminin politik iktisadın gelişimine katkıları açısından *Milletlerin Zenginliği* adlı eser geniş bir yer tutar. Smith, bu eserinde otomatik olarak işleyen, tabii bir mekanizmaya sahip olan piyasa düşüncesini canlandırmakla birlikte, tarım ve sanayi faaliyetlerinin, sermayenin ve iş bölümünün iktisadî yaşamın sürdürülür nitelikte olması için bir temel olduğuna işaret eder. Smith'e göre tarım veya sanayi alanında olması fark etmeksizin ekonomi, iş bölümü ve uzmanlaşma sayesinde yüksek verimliliğe sahip olur ve toplumsal refah artışı sağlanır (Çiğdem, 2009: 71).

Kendisinden önceki hâkim ekonomik doktrin olan merkantilizmin yaklaşımlarını eleştiren Smith'in fizyokratlarla bazı konularda ortak çıkarımları olur. Adam Smith, fizyokratların benimsediği gibi, zenginliğin ve dolayısıyla da refahın kaynağını üretim ve emekte görür. Buna karşın, fizyokrasi düşüncesinin zenginliğin yalnızca toprak ile tarımsal üretimden elde edileceği ve diğer alanların kısır sayılması gerektiği biçimindeki yaklaşıma karşı çıkar. Smith, bunun nedenini *Milletlerin Zenginliği* adlı kitabında açıklar (Smith, 2009: 9).

Diğer taraftan Smith'in bireysel çıkar dürtüsüne ilişkin yaklaşımı da önem arz eder. Smith (2009)'e göre: *“Yemeğimizi kasabın, biracının ya da fırıncının yardımseverliğinden dolayı değil, onların kendi çıkarlarını gözetmelerinden dolayı elde ederiz. Onların insancılıklarına değil, bencilliklerine sesleniriz ve her zaman, kendi ihtiyaçlarımızdan değil onların kazançlarından söz ederiz”* Burada anlatılmak istenen yalnızca insanların bencil bir varlık olduğu değildir. Smith bu ifadesiyle insanın bencilliğinden ötürü toplumsal çıkarı sağlayan bir sistemin var olabileceğine de işaret etmektedir (Buğra, 2005: 94).

18. yüzyıla dek geçerli olan iktisadî ve toplumsal dönüşüm Smith tarafından dört aşama ile açıklanır. Buna literatürde sosyal gelişme teorisi denilir (Şekil 1). Bu yaklaşıma göre söz konusu süreç avcılık aşaması ile başlar ve onu sırasıyla çobanlık, tarım ve ticaret adı verilen aşamalar izler. Avcılık aşamasında, kurumsallaştırılmış ayrıcalıklar ve toplumun üyeleri arasında bir güç ilişkisi bulunmamaktadır. Sonraki aşama çobanlıktır. Bu aşamada toplum içerisinde mülkiyet ilişkileri belirginleşir ve devlet tezahür etmeye başlar. Ayrıca çobanlık aşamasında üretim ve güç ayrıcalığı kurumsallaşma belirtileri gösterir. Tarım aşaması ise iktisadî faaliyetlerin kalbi olduğu bir aşama olur. Bu aşamada yönetenler (toprak sahipleri) ve yönetilenler (toplumun kalan kesimi) olmak üzere iki temel sınıf meydana gelir. Smith'e göre nihai aşama olan ticaret toplumunda ise özgürlüğün en anlamlı olduğu sosyal yapı oluşur. Ticaret toplumunda devlet ne sınırlamalar getirir ne de ayrıcalıklar tanır (Bowen ve Tutan, 2005: 37-38-39; Çiğdem, 2009: 71).

Şekil 1: Smith'in Dört Aşamalı Sosyal Gelişme Teorisi

Smith *Milletlerin Zenginliği* adlı meşhur eserinde ulusların zenginliğinin neden ve nasıl arttırılacağını, gelirin nasıl bölüşülebileceğini izah eder. Ona göre zenginlik için emek ve doğal kaynakların etkin kullanımı esastır. Dolayısıyla zenginlik, insanların çalışmasına bağlıdır. İnsanlar ne kadar çok çalışırsa ve iş bölümüne ne

kadar önem verilirse ülkeler o kadar zenginleşecektir. Bu itibarla, zenginliğin asıl kaynağı emek ve iş bölümüdür. Emeğin yetenekleri ve etkinliği arttıkça ülkelerin zenginliği ve dolayısıyla refah seviyesi yükselir. Bunun için iş bölümü anahtar rol oynar. Bu açıdan Smith'e göre merkantilistlerin zenginlerin kaynağını değerli maden olarak görmesi yanlış bir yaklaşımdır (Soule, 1952: 42).

Öte yandan, fizyokratların tek üretken faktörü toprak olarak varsayması da Smith'in *emek değer kuramı* (*labour theory of value*) tarafından eleştirilir. Emek değer kuramına göre bir malın değeri o mal için harcanan emek miktarına bağlı bulunur. Fakat özellikle belirtmek gerekir ki, Smith'in değer kavramına yaklaşımında emeğin değeri olan ücret ile emeğin zamanı birlikte ele alınır. Ortalama bir bireyin refahı ise üretim çıktısının nüfusa bölünmesiyle elde edilir (Soule, 1952: 42; Kaymak, 2010).

Smith'in dış ticarete ilişkin yaklaşımına temas etmekte fayda vardır. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, Smith'in dış ticarete ilişkin görüşleri klasik liberal iktisadın dış ticaret teorilerinin temelini teşkil eder. Smith'e göre uluslararası ticaretin serbest bırakılması gereklidir. Bir başka deyişle, uluslararası ticarete devlet müdahalesi söz konusu olmamalıdır. Bu noktada Smith'in geliştirdiği ve merkantilizme karşı bir eleştiri niteliğinde olan *mutlak üstünlükler kuramı* (*theory of absolute advantages*) önem arz eder.

Mutlak üstünlükler kuramı iki ülkeli ve iki mallı bir model çerçevesinde açıklanmaktadır. Mutlak üstünlükler kuramına göre, iki ülkeden herhangi biri hangi malı daha az maliyete katlanarak üretebiliyorsa o maldaki uzmanlaşmalı ve ayrıca o malı ihraç etmelidir. Daha fazla maliyete katlanmak suretiyle ürettiği malı ise üretmemeli, bu mal için harcanan emeği daha verimli olarak kullandığı malın üretimine yönlendirmelidir. Böylece kuramda belirtilen her iki ülkede hem kaynaklar daha etkin bir biçimde kullanılmış olacak hem de daha düşük bir maliyetle tüketim gerçekleşmiş olacaktır. Bu sonuçlar bir bütün olarak düşünüldüğü takdirde, bu kaçınılmaz olarak refah düzeyinin yükselmesine olanak sağlayacaktır.

Adam Smith devletin ekonomiye müdahale etmesine karşı çıkar. Ona göre bütün piyasalar kendiliğinden dengeye yönelir. Bir başka deyişle, *görünmez bir el* (*invisible hand*), piyasa üzerinde dengeyi sağlayan bir etki yaratır. Bu bağlamda, devletin ekonomiye müdahalesi gereksiz ve hatta zarar verici nitelikte olur. Bu nedenle, devletin piyasaya müdahalesi sınırlandırılmalıdır. Devlet, yalnızca piyasa mekanizmasının rekabetçi ve etkin çalışması için gerekli özel sözleşmeleri yürütmeli ve piyasa mekanizmasının güvenliğini tesis etmelidir. Devlet böyle bir kurumsal yapıyı inşa etmekle uğraşmalıdır. Daha açık bir anlatımla, devletin

görevi; bireylerin hem özel hem de iktisadî yaşamına yönelik olası olumsuzlukları ortadan kaldırmak ve ülke vatandaşlarının diğer toplumlardan gelebilecek şiddet, zulüm ve istilalardan korumak olmalıdır (Sandmo, 2014: 10).

Aydınlanma felsefesinden, doğal yasalar ideolojisinden ve evrensel uyum düşüncesinden etkilenen Smith'in piyasaya ve ayrıca iktisadî özgürlüğe dayalı bir topluma güveni tamdır. Ona göre ekonomik etkinliğin ve zenginliğin sağlanması için tüccarlar ve üreticiler kesinlikle anlaşma yapmamalıdır. Ayrıca emekçiler için çalışma özgürlüğünü kısıtlayan düzenlemeler de gereksizdir. İşçilerin sahip olduğu en büyük güç emeğidir. Emeğe uygulanacak her türlü müdahale kabul edilemez bir harekettir. Smith bu durumu hem işçiye hem de işverenin özgürlüğüne yönelik bir zorbalık olarak nitelendirir (Beaud, 2016: 91).

5.SONUÇ

Politik iktisat disiplininin temellerinin atılmasında aydınlanma çağı yadsınmaz bir role sahiptir. Batı aydınlanmasının önemli bir parçası olan İskoç aydınlanması, 18. yüzyıl İskoçya'sında başlayan ve düşünsel bir devrimin yaşandığı dönemdir. Aydınlanma döneminin İskoç düşünürleri, doğal düzene dayanan bir iktisadî yaklaşım ortaya koyar. Bu bağlamda aydınlanma döneminin düşünürleri ekonomilerin tıpkı bir evren gibi kendiliğinden ve müdahalesiz bir biçimde işlemesi gerektiğini savunur. Bu anlamda, İskoç düşünürler fizyokratların doğal düzen yaklaşımının takipçisi olur.

Kuşkusuz politik iktisadın temellerinin atılmasında ve gelişmesinde sağladığı katkılar nedeniyle İskoç düşünürler arasında Adam Smith ve David Hume ismi literatürde daha fazla anılır. Fakat bu eksik bir yaklaşım olur. Çünkü çağın diğer düşünürleri olan Francis Hutcheson ve Adam Ferguson'un katkıları da önem arz eder. Nitekim bu entelektüel hareketin öncüsü olarak görülen Hutcheson, İskoç aydınlanma etiğinin temellerini inşa eder. Bir başka İskoç düşünür Ferguson, iş bölümü- toplumsal yabancılaşma ilişkisine yönelik yaklaşımıyla literatüre dikkate değer bir katkı yapar.

İskoç aydınlanması düşünürlerinin tartışmalarının merkezinde iktisadî düşünce tarihinde önemli bir yer tutan zenginliğin kaynağı konusu yer alır. Bilindiği üzere, fizyokratlar zenginliğin kaynağını tarımsal üretim olduğunu savunur. 16.yüzyıla hâkim olan merkantilist doktrine göre ise zenginliğin kaynağı ihracatın ithalatı aşmasını (dış ticaret fazlası) sağlayan ve dolayısıyla değerli maden girişini özendiren müdahaleci bir devlet politikasıdır. Fakat Hume ve Smith gibi İskoç düşünürler bu görüşlere karşı çıkar. Hume, dış ticaret fazlasının otomatik bir

mekanizma sayesinde dengeye yöneleceğini öne sürer ve bu nedenle uluslararası ticarete devlet müdahalesinin gereksiz olduğunu savunur.

Dönemin bir başka düşünürü olan Adam Smith, politik iktisat disiplininin öncüsü kabul edilir. Smith, merkantilizmin zenginliğin kaynağına ilişkin yaklaşımını emek ve iş bölümü tezleriyle eleştirir. Smith'e göre zenginliğin kaynağı emek ve emeğin verimliliğini artmasına imkân tanıyan iş bölümüdür. Ayrıca Smith, merkantilizmin aksine ekonomiye devlet müdahalesine karşı çıkar ve ilk olarak fizyokratlar tarafından gündeme getirilen "*laissez-faire laissez-passer*" (*birakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler*) anlayışını savunur. Bir başka deyişle, Smith, devletin ekonomiye müdahalesi konusunda ekonominin doğal bir şekilde işlediğine inanmış ve bu yönüyle fizyokratların bu ünlü sloganını desteklemiştir. Smith'e göre *görünmez bir el* sayesinde, devlet müdahalesine gerek duyulmaksızın, ekonomi kendiliğinden dengeye gelir. Bu bağlamda, Isaac Newton'ın doğa yasalarının ilk kez Smith'in Milletlerin Zenginliği adlı eserinde politik iktisat disiplini için kullanıldığı kabul edilir. Bu nedenle Smith, "*politik iktisadın Newton'u*" olarak nitelendirilir. Diğer taraftan Smith, devletin temel görevinin yalnızca savunma, adalet ve güvenliğe ilişkin faaliyetler olması gerektiğini ifade eder.

Serbest-müdahaleci uluslararası ticaret tartışmaları bağlamında Smith'in dış ticaretin yapılma nedenini açıkladığı mutlak üstünlükler kuramı önem arz eder. Smith'e göre merkantilist doktrinin uluslararası ticaret için tek tarafın kazançlı çıkabileceği (sıfır toplamı) bir oyun olduğu biçimindeki yaklaşımı geçersizdir. Smith'e göre serbest uluslararası ticaret sayesinde, ticarete taraf olan ülkeler karşılıklı olarak kazanç elde eder ve üretim ile refah seviyelerini yükseltir.

Tarihsel süreçte iktisat biliminin modern biçimine ulaşmasında pek çok ekol önemli rol oynar. Bu bağlamda İskoç aydınlanma çağına, bu sürecin önemli bir parçasını temsil ettiği rahatlıkla ifade edilebilir. Aydınlanma çağına düşünürleri, merkantilist doktrinin pek çok savını reddederken, doğal düzen fikri (ki bu kavram Adam Smith tarafından görünmez el kavramıyla açıklanır) gibi fizyokratlarla buluştuğu bazı ortak noktalar olur. Politik iktisat disiplininin gelişimi İskoç aydınlanması döneminden sonra dinamik bir seyir izler. İskoç düşünürlerin ortaya koyduğu bazı yaklaşımlar, izlenen dönemde farklı iktisat ekolü tarafından eleştirilir. Bununla birlikte, İskoç düşünürlerin günümüzde iktisat bilimi üzerinde izleri belirgin bir biçimde görülür.

KAYNAKÇA

- Akbay, Oktay Salih. "Hume'un Uluslararası Ticarete Otomatik Akım Mekanizması Yaklaşımının Toplumsal ve Felsefi Temelleri", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 23, 2009, 1-6.
- Bakır, Kemal. Francis Hutcheson ve Ahlak Duyusu Teorisi. Ankara: Doğubatı Yayınları, 2016.
- Başdemir, Hasan Yücel. "İskoç Aydınlanma Etiği: Hutcheson Hume ve Smith", Liberal Düşünce Dergisi, 10, Kış 2005, 27-44.
- Beaud, Michel. Kapitalizmin Tarihi: 1500-2010. İstanbul: Yordam Kitap, 2016.
- Bowen, Barton R. ve Tutan, Ufuk M. History of Economic Thoughts and Theories. İzmir: İzmir University of Economics Publication, 2005.
- Buğra, Ayşe. İktisatçılar ve İnsanlar: Bir Yöntem Çalışması. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Çiğdem, Ahmet. Aydınlanma Düşüncesi. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Dağ, Ahmet. "David Hume'un Siyasal Ekonomisi ve İnsan Doğası", Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7:1, 2016, 947-968.
- Dow, Alexander ve Dow, Sheila. Economic Development in the Scottish Enlightenment: Ideas as Cause and Effect. K. Ruziev, ve N. Perdakis (Ed.), *In Development and Financial Reform in Emerging Economies*. London: Pickering & Chatto, 2015, ss.7-22.
- Dow, Alexander & Dow, Sheila & Hutton, Alan ve Keaney, Michael. "Traditions in Economics: The Case of Scottish Political Economy", *New Political Economy*, 3:1, 1998, 45-58.
- Duman, Fatih. "Akılcılık Bağlamında İki Aydınlanma Geleneği: Fransız Aydınlanması Versus İskoç Aydınlanması", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 61:1, 2006, 117-151.
- Ekelund, Robert. B. ve Hebert, Robert. F. A History of Economic Theory and Method. Illinois: Waveland Press, 2014.
- Göçmen, Doğan ve Kaya, Gazanfer. "Adam Smith'in Siyaset Felsefesine Dair bir Kuramsal Çerçeve", *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 15, 2013, 85 - 109.

Gönenç, Ayşenur A. Sivil Toplum Düşünsel Temelleri ve Türkiye Perspektifi. İstanbul: Alt Kitap, 2001.

Hamitoğulları, Beşir. Çağdaş İktisadi Sistemler. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982.

Kaymak, Muammer. Adam Smith'in Yeryüzü Cenneti: Ulusların Zenginliği'nin Ticari Topluma İlişkin İyimser Bakış Açısının Maddi ve Entelektüel Kaynakları. H. Kapucu, F. Morady, Ü. Çetin, M. Aydın, ve İ. Şiriner (Ed.), *Politik İktisat ve Adam Smith*. İstanbul: Yön Yayıncılık, 2010, ss.289-298.

Kazgan, Gülten. İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2006.

Küçükkalay, Abdullah M. İktisadi Düşünce Tarihi. İstanbul : Beta Yayınevi, 2010.

McGee, Robert W. *"The Economic Thought of David Hume"*, Hume Studies, 15:1, 1989, 184-204.

Omori, Ikuo. The Scottish Triangle in the Shaping of Political Economy: David Hume, Sir James Stuart and Adam Smith. T. Sakamoto, ve H. Tanaka (Ed.), *The Rise of Political Economy in the Scottish Enlightenment*. London: Routledge, 2003, ss.103-118.

Sandmo, Agnar. *"Adam Smith and Modern Economics"*, NHH Dept. of Economics Discussion, Paper No: 13, 2014, 1-22.

Savaş, Vural Fuat. İktisatın Tarihi. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2000.

Smith, Adam. Milletlerin Zenginliği. (H. Derin, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

Schabas, Margaret ve Wennerlind, Carl. *"Hume on Money, Commerce and Science of Economics"*, The Journal of Economic Perspectives, 25:3, Summer 2011, 217-229.

Soule, George Henry. Ideas of the Great Economists. New York: The New American Library, 1952.

Tekin, Yasemin Oğuzlar. *"Avrupa Birliğinin Kimlik Yaratma Çabaları"*, Avrupa Araştırmaları Dergisi, 17:1&2, 2009, 145 - 173.